

Marcin POLAKOWSKI

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: 0000-0002-7307-6386

Istotność kwestii krytyki reprezentacji demokratycznej w ideach populistycznych

Streszczenie: W artykule analizie zostaje poddane pojęcie populizmu jako kluczowego fenomenu wpływającego na współczesne systemy demokratyczne. Głównym celem badania jest zidentyfikowanie istoty współczesnych idei populistycznych oraz zbadanie, w jaki sposób niepopulistyczne demokratyczne partie polityczne adaptują elementy retoryki populizmu bez przyjęcia populistycznej krytyki reprezentacji politycznej, koncentrującej się na kwestionowaniu ciał pośredniczących oraz organizacji ponadnarodowych.

W badaniu wykorzystano metodologię analizy teoretycznej oraz metodę porównawczą. Autor rozważa słabości różnych koncepcji populizmu, takich jak ideacyjna teoria mikroideologii, teoria dyskursywna oraz podejście strategiczne, by sformułować propozycję populizmu rozumianego jako mikroideologia poszerzona o kwestię krytyki współczesnej praktyki reprezentacji demokratycznej. Analiza obejmuje także przykłady z współczesnej polityki zachodniej.

We wnioskach wskazano, że populizm jest związany z krytyką instytucji demokratycznych i przynajmniej postulowaniem ich zmiany. W przeciwieństwie do niego powszechne przejawy polityki demokratycznej, wykorzystujące jedynie wybrane elementy retoryki populistycznej, nie kwestionują instytucjonalnego porządku demokratyczno-liberalnego i nie stanowią – tak jak populizm – przykłady nieliberalizmu.

Słowa kluczowe: populizm, mikroideologia populizmu, nieliberalizm, reprezentacja polityczna, demokracja liberalna

Przemianom współczesnego życia politycznego w demokracjach zachodnich towarzyszy przekonanie o znaczącej roli nastrojów i tendencji określanych mianem populistycznych (Kampfner, 2023). Pomimo, że tzw. fala populizmu pozostaje zjawiskiem spornym definicyjnie i kwestionowanym poznawczo¹ (von Beyme, 1988; Mudde, 2019; Trumm, 2018; Bešlin, Dajč, Ehin, Hanley i in., 2020, s. 14; Stępińska, Lipiński, Piontek, Hess, 2017; Müller, 2022), to pojęcie populizmu wyznacza ważną oś współczesnych dyskusji na temat kondycji władzy, a także samych ustrojów demokratycznych.

Populizm w tym kontekście zwykle funkcjonuje jako zjawisko oceniane negatywnie, gdyż mające stanowić zagrożenie dla demokracji liberalnej jako systemu politycznego. W tym sensie populizm wręcz „często definiuje się jako antytezę dla liberalnej demokracji, ponieważ podważa lub pomija mechanizmy kontroli i równowagi oraz prawa mniejszości w imię suwerenności ludu i rządów większości” (Bešlin, Dajč, Ehin, Hanley i in., 2020, s. 4). Zgodnie z tym rozumieniem, lecz w większym stopniu w przestrzeni medialnej czy politycznej, populizm funkcjonuje wręcz jako inwektywa (Casiraghi, 2021, s. 2–5; McGiffen, 2019, s. 1–9; Vergara, 2019, s. 10–15).

¹ Diagnozowanie fal populizmu zwykle wywodzi się od Klausa von Beyme. Beyme pisał jednak o prawicowym ekstremizmie, który wiązał ze społeczną depryzacją. Obecnie wskazuje się już nawet na czwartą falę populizmu, zachodzącą w ramach demokracji liberalnych.

Popularność zjawiska populizmu przekłada się jednak także na inne fenomeny niż rozpowszechnienie tego pojęcia w dyskursie publicznym czy wzrost znaczenia ruchów kontestujących establishment i polityczne *status quo*. Wskazuje się bowiem również na upowszechnienie stylu populistycznego we współczesnej polityce, co może prowadzić do wyłonienia się postpopulizmu, a co za tym idzie populizacji polityki demokratycznej (Eatwell, Goodwin, 2020; Lewandowski, 2021, s. 146). Do tej samej tendencji odwołują się analizy, w których dowodzona jest możliwość budowania „populistycznych projektów politycznych”, zgodnych z normatywnymi zasadami demokratycznego liberalizmu (Canihac, 2022, s. 9; Wolkenstein, 2016, s. 1–3). Można w tym kontekście dowodzić istnienia nie tylko prawicowego czy – rzadziej badanego – lewicowego, lecz nawet liberalnego populizmu. Otwarte wówczas pozostaje jednak pytanie o swoistość populizmu jako autentycznego trendu we współczesnej polityce demokratycznej. Jeśli bowiem wszechobecne odwoływanie się do motywów i haseł „populistycznych” w przypadku odmiennych od siebie sił politycznych, miałoby być jedynym przejawem i wyróżnikiem terminu populizm, wówczas uległby on rozmyciu, straciłby przynajmniej częściowo wartość eksplanacyjną lub wymagałby przeformułowania (Vergara, 2019, s. 10).

Przedmiotem niniejszego artykułu jest próba teoretycznego zmierzenia się z zagadnieniem domniemanej wszechobecności populizmu na współczesnej demokratyczno-liberalnej scenie politycznej. W ramach dyskusji nad tożsamością populizmu formułowane są różne próby konceptualizacji tego pojęcia. Niektóre z nich pozwalają łatwiej postawić granicę pomiędzy populizmem i demagogią lub innymi zjawiskami charakteryzującymi współczesną scenę polityczną. W niniejszym artykule dokonana zostanie analiza teoretyczna, oparta na twierdzeniu, że rozumienie populizmu jako pewnej, specyficznej formy ideologii politycznej, której ważnym, a nie jedynie pobocznym elementem, jest krytyka współczesnej demokratycznej reprezentacji politycznej, pozwala lepiej oddzielić populizm – przynajmniej w warstwie deklaratywnej, odnoszącej się raczej do myśli, aniżeli praktyki politycznej – od zjawisk w ramach których partie i politycy niepopulistyczni jedynie używają niektórych narzędzi i postulatów populistycznych. Posłuży to do analizy wybranych przypadków z obszaru zachodniej polityki demokratycznej, w ramach której zastosowana zostanie metoda porównawcza, przy czym należy zaznaczyć, że analizowana w tym przypadku będzie warstwa postulatowo-dyskursywna stanowisk ideowych określonych aktorów politycznych, nie zaś ich działania polityczne w przypadku sprawowania władzy. Chodzi więc o próbę zrekonstruowania wizji pewnego ładu, charakterystycznego dla szeroko pojętej myśli politycznej, nie zaś o próbę zbadania populizmu u władzy (Radomski, Tomaszewski, 2021, s. 41).

Potencjał eksplanacyjny różnych koncepcji populizmu

W literaturze przedmiotu można odnaleźć bardzo różne próby teoretyzacji populizmu jako zjawiska społeczno-politycznego. Pomimo, że od czasu, gdy Ionescu i Gellner w swej pionierskiej pracy wskazali, iż „nikt nie jest do końca pewien” czym jest populizm (Ionescu, Gellner, 1969, s. 1), minęło ponad pół wieku, a akademickie zainteresowanie populizmem urosło do ogromnych rozmiarów (Gidron, Bonikowski, 2013, s. 1–3), wśród uczonych nie ma elementarnego konsensusu dotyczącego natury i istoty

tego zjawiska. Populizm bywa więc definiowany z rozmaitych perspektyw przy użyciu różnych paradygmatów teoretycznych jako – porównując definicje – zasadniczo niejednoznaczne zjawisko.

Na potrzeby niniejszego artykułu przyjmuję jednak, że dominującymi podejściami dotyczącymi konceptualizowania populizmu w polityce – choć różniącymi się od siebie nawet w ramach jednego nurtu definicyjnego – są próby opisanego go jako formy dyskursu, sposobu mobilizacji politycznej, powiązanej z określonym modelem przywództwa lub zbioru idei (ideologii) (Peruzzotti, 2019; Barr, 2019; Hawkins, 2019; Lipiński, Stępińska, 2020, s. 10–11; Gidron, Bonikowski, 2013, s. 5; por. Moffitt, Tormey, 2014, s. 383; Mudde, 2017b; Weyland, 2017; Ostiguy, 2017).

Pierwszym z wymienionych sposobów definiowania populizmu jest określanie go mianem formy dyskursu politycznego. Odnosi się on przede wszystkim do teorii Ernesto Laclau’a i Chantal Mouffe, wskazujących na dynamiczny sposób funkcjonowania tego zjawiska. Laclau i Mouffe podkreślają, że populizm może być rozumiany jako stanowisko polityczne, wynikające z praktyki mobilizowania określonych grup społecznych poprzez artykułowanie postulatów odpowiadających – przynajmniej potencjalnie – ich interesom (Laclau, Mouffe, 2007, s. 14). Autorzy dyskursywnej teorii populizmu utrzymują, iż nie musi on mieć charakteru ekskluzywistycznego, wykluczającego konkretne grupy lub mniejszości (Laclau, 2009, s. 129–130), lecz proponować formułę ludu zjednoczonego w swej różnorodności przeciwko „tym u władzy” (Mouffe, 2020, s. 16). Tożsamość ludowa tworzy się w tym przypadku poprzez zbudowanie „łańcucha ekwiwalencji” pomiędzy różnymi grupami i żądaniami. Efektem jest zbudowanie podmiotowości politycznej, koniecznej nie tylko dla zaistnienia populizmu, ale wręcz demokracji (Laclau, 2009, s. 145–146). Laclau i Mouffe z aprobatą odnoszący się do perspektywy lewicowego populizmu wskazują wręcz, iż jego prawicowe „entopopulistyczne” postacie, które uwypuklają granice całej wspólnoty politycznej, zamiast budować linie podziału politycznego wewnątrz społeczności, są jego autorytarnym wynaturzeniem (Laclau, 2009, s. 167–168; Mouffe, 2022, rozdz. 1; Thomassen, 2019, s. 13; Taguieff, 2010, s. 146; por. Mény, Surel, 2007, s. 32).

Zdefiniowanie populizmu w ramach koncepcyjnych teorii dyskursu nie ułatwia jednak bezproblemowego oddzielenia od siebie populistycznych i niepopulistycznych przejawów polityki. Jeżeli bowiem uznać – za Laclau’em i Mouffe – że populizm jest ruchem pluralistycznym, ucieleśniającym demokratyczny ideał, wówczas teoria ta nie odnosi się już do jednego z przejawów praktyki demokratycznej, tylko staje się teorią funkcjonowania tego ustroju.

W rozumieniu Laclau’a i Mouffe populizm można uznać za *par excellence* przejaw praktyki demokratycznej. Okazuje się jednak, że może to prowadzić do rozmycia tego pojęcia. Próby odwoływania się do suwerenności ludu i krytyki elit należą bowiem do zjawisk powszechnych w systemach demokratycznych, a nawoływanie do zmiany władzy rozumianej jako rotacja elit są częścią każdego demokratycznych wyborów. W tym sensie brak dalszego doprecyzowania dyskursywnej koncepcji populizmu prowadzi do jej rozmycia, a dyskurs populistyczny staje się demokratycznym dyskursem politycznym. Objawem tego zbyt łatwego rozszerzenia znaczeniowego jest fakt, że sam Laclau wyróżnia wiele autentycznych odmian i pseudoodmian populizmu, które niewiele łączy (Laclau, 2009, s. 151–170; Vergara, 2019, s. 10).

Dodatkowo wątpliwości budzi arbitralność uznania lewicowego populizmu za autentyczny, przy krytyce jego pozostałych form jako niedemokratycznych. Dowodzenie antypluralizmu i autorytarności prawicowych odmian populizmu nie wyklucza bowiem autentyczności ich odwoływań do ludowości. Przyjęcie demokratyczności zamiast odwoływania się do woli ludu, jako nieodzownej cechy populizmu, choć dopuszczalne, wymagałoby dodatkowych doprecyzowań.

Dyskursywna koncepcja populizmu z uwagi na powyższe zastrzeżenia nie pozwala więc określić reguł, mogących prowadzić do oddzielenia partii i ruchów populistycznych od ugrupowań jedynie stosujących niektóre elementy retoryki populistycznej. Teoria ta w swym odwoływaniu się do mechanizmu budowania „łańcucha ekwiwalencji” pomiędzy różnymi grupami społecznymi wydaje się zbyt ogólna i może odnosić się także – przynajmniej na pozór – do ruchów niepopulistycznych. Z kolei odróżnianie formacji populistycznych od niepopulistycznych na podstawie uznania „lewicowego populizmu” za autentyczny naraża się na zarzut arbitralności i nieuzasadnionego „esencjalizmu”, którego sami autorzy koncepcji deklaratywnie starają się unikać (Vergara, 2019, s. 10).

Drugą z najpopularniejszych dróg definiowania populizmu jest próba ujmowania go jako strategii politycznej, często z podkreśleniem komponentu populistycznego przywództwa (Weyland, 2001, s. 14). Łączy się ona często – mimo odrębności koncepcji – z określaniem populizmu także mianem stylu politycznego, odwołującego się do języka, obyczajów, sposobów zachowania i gestów niższych warstw społecznych (Tarchi, 2016, s. 99; Aiolfi, 2022, s. 3).

Weyland w tym kontekście wyróżnia trzy główne cechy populizmu: personalistycznego lidera, który odwołuje się do heterogenicznych wykluczonych mas zwolenników; poparcie, które lider ten zdobywa poprzez wyrażnie bezpośredni, quasi-osobisty sposób, omijający ustanowione organizacje pośredniczące (partie, instytucje stowarzyszające grupy interesów) oraz fakt budowania nowych organizacji o charakterze populistycznym lub próbowania ożywienia istniejących na niskim poziomie instytucjonalizacji (Weyland, 1996, s. 5). W takim rozumieniu populizm można zdefiniować jako „strategię polityczną, za pomocą której personalistyczny przywódca dąży do uzyskania lub sprawuje władzę, opartą na bezpośrednim, niezapośredniczonym, niezinstytucjonalizowanym poparciu ze strony dużej liczby w większości niezorganizowanych zwolenników” (Weyland, 2001, s. 14). Weyland podkreśla, że praktyczne odzwierciedlenie tak definiowanego populizmu można odnaleźć jedynie w kilku przypadkach polityki prowadzonej w niektórych krajach Ameryki Łacińskiej (Weyland, 2003, s. 1097). Jednocześnie wskazuje, że właśnie ten sposób konceptualizacji jest drogą do właściwego zrozumienia opisywanego zjawiska. W związku z tym, w przypadku niektórych państw „zinstytucjonalizowane systemy partyjne [...] nie sprzyjają pojawieniu się pełnoskalowego populizmu” (Weyland, 2003, s. 1097). Wówczas – zdaniem Weylanda – należałoby mówić raczej o pewnej gradacji zjawisk populistycznych (Weyland, 2003, s. 1097).

Traktowanie populizmu jako strategii politycznej jest o tyle wygodne, że umożliwia dostosowywanie definicji tego fenomenu do lokalnych warunków. W największym stopniu uwzględnia bowiem ono swoistość danego społeczeństwa, którego niezinstytucjonalizowane zasoby polityczne są mobilizowane przez charyzmatycznego lidera. Populistyczna mobilizacja mas finalnie oddanych zwolenników musi odbywać się z uwzględnieniem ich społecznego, intelektualnego czy wreszcie kulturowego zaplecza.

Zwykle następuje ona w oparciu o przemawiające do konkretnego elektoratu symbole, gesty i zachowania, charakterystyczne dla określonej wspólnoty społecznej lub politycznej. Podejście strategiczne umożliwia więc podkreślenie, że populizm choć uchwytny w swoich fundamentach, posiada zawsze swój lokalny koloryt (Lewandowski, Polakowski, 2023, s. 2–4; Ostiguy, 2009, s. 5; Ostiguy, 2017, s. 104–107).

Umieszczenie w centrum definicji populizmu kwestii mobilizacji zwolenników przez charyzmatycznego lidera wiąże się jednak z kilkoma problemami. W dobie daleko posuniętej personalizacji polityki, powszechnym zjawiskiem jest mobilizacja wyborców przez lidera uznawanego przynajmniej przez część elektoratu za charyzmatycznego, kosztem znaczenia partii politycznych (Karvonen, 2010; Mair, Müller, Plasser, 2004, s. 264–274). W świetle tego pojmowanie populizmu ze szczególnym uwypukleniem kwestii charyzmatycznego przywództwa powoduje, że traci ono swoją ostrość znaczeniową. Nie dostarcza ono także narzędzi pozwalających odróżnić przejawy populizmu od stosowania niektórych praktyk populistycznych do mobilizowania swoich zwolenników przez siły „głównego nurtu”.

Kolejnym i najbardziej popularnym obecnie podejściem teoretycznym w ramach studiów nad populizmem jest – posługując się tłumaczeniem Artura Lipińskiego i Agnieszki Stępińskiej – podejście ideacyjne (*ideational approach*) (Lipiński, Stępińska, 2020, s. 10–12; Lipiński, 2020, s. 50). W jego ramach populizm jest traktowany jako zjawisko o charakterze ideowym, przyjmujące postać swoiście rozumianej niepełnej ideologii, zwykle określanej mianem ideologii o wąskim rdzeniu (*thin-centred ideology*) (Freeden, 1996, s. 485–487). Tego typu ideologie są „ograniczone do zestawu centralnych pojęć, które same w sobie nie są w stanie «przynieść wystarczająco szerokiego, a co dopiero wyczerpującego, zestawu odpowiedzi na najważniejsze problemy społeczno-polityczne»” (Stanley, 2008, s. 99).

Tak rozumiana mikroideologia populizmu² (Freeden, 2003, s. 78–102) charakteryzuje się kilkoma charakterystycznymi wyróżnikami, do których należą: bazowanie na dychotomii lud-elita i przekonaniu o antagonizmie pomiędzy nimi, jeżeli chodzi o definiowanie rzeczywistości społeczno-politycznej; podkreślanie idei suwerenności ludu (narodu) oraz pozytywna ocena ludu (w tym „zwykłych ludzi”) połączona z krytyką elit (Stanley, 2008, s. 102; Mudde, 2010, s. 340; Mudde, 2007, s. 23; Abts, Rummens, 2007, s. 407–409).

Założeniem koncepcji ideologii o cienkim rdzeniu autorstwa Michaela Freedena jest twierdzenie, że ideologie te z czasem, jeśli nie ulegną zanikowi, wykazują tendencję do przekształcania się w bardziej rozbudowane formacje ideowe, a więc w ideologie o szerokim rdzeniu lub do wchodzenia w mariaże z innymi ideologiami, co jednak zdaniem samego autora nie dotyczy populizmu (Stanley, 2008, s. 95–96; Freedon, 2017, s. 3).

Z uwagi na wskazanie tak ogólnych założeń ideowych, istnieje duże pole rozbieżności dotyczące tego, jak na ich podstawie identyfikować ugrupowania populistyczne. Przyjęcie, że populizm jest ideologią o wąskim rdzeniu prowadzi do sporów, na ile można uznać go za fenomen *stricto* prawniczy i na ile możliwe jest zaistnienie lewicowego populizmu. Z jednej strony istnieją ujęcia wskazujące, że lud w ramach populizmu może być interpretowany w sposób wyłączający jedynie wyobcowane oraz ekonomicznie

² Mikroideologia i makroideologia to dychotomia nazewnictwa alternatywna wobec określeń ideologia o wąskim rdzeniu i ideologia o szerokim rdzeniu, jednak opisująca zasadniczo ten sam podział.

uprzywilejowane elity lokalne i międzynarodowe, co umożliwiłoby zaistnienie lewicowego populizmu (Laclau, 2009, s. 129–130; Rosanvallon, 2021, s. 18–19). Z drugiej jednak strony dominujący wydaje się pogląd, że współczesny populizm jest zjawiskiem – nie tylko w praktyce politycznej – o charakterze prawicowym, w którym idee suwerenności ludu przekształcają się w suwerenność narodową, a ważnym elementem populizmu staje się strach przed destrukcją tradycyjnych tożsamości, kojarzony z działalnością wyobcowanych i kosmopolitycznych elit (Eatwell, Goodwin, 2020, rozdz. IV). Jan-Werner Müller czy Nadia Urbinati idą dalej, uznając że ekskluzywistyczne i antypluralistyczne rozumienie ludu (Müller, 2017, s. 17; Urbinati, 2014, s. 152), w którym zwykle przyjmuje on postać wspólnoty etniczno-narodowej (Müller, 2017, s. 43) jest istotową cechą ideologii populizmu.

Ponadto, ideacyjne rozumienie populizmu można uznać za zbyt mało precyzyjne i zbyt rozszerzające. Populizm definiowany przez pryzmat kilku wymienionych, bardzo ogólnych pryncypiów ideologicznych jest ideologią bardziej niejednoznaczną niż inne. Dodatkowo brak jednoznacznego doprecyzowania w jakich bardziej szczegółowych postulatach lub narracjach politycznych przejawiałyby się ideologiczne wyznaczniki tak rozumianego populizmu, prowadzi do możliwości uznawania za populistyczne wszelkich, nawet taktycznych i punktowych przejawów retoryki antyelitarystycznej (Lipiński, Stępińska, 2020, s. 10; Eatwell, Goodwin, 2020, rozdz. 2; Vergara, 2019, s. 10–11; Freedon, 2017, s. 2). Z drugiej strony jednak zbyt esencjalizujące przypisanie do ogólnych zasad ideowych konkretnych postulatów programowych mogłoby zbyt mocno zawężyć z założenia ogólne ramy ideologii, w tym zwłaszcza mikroideologii (Aslanidis, 2015, s. 5–8).

Populizm jako ideologia krytyczna wobec praktyki reprezentacji

Pomimo sformułowanej powyżej krytyki, w ramach niniejszego artykułu proponuję przyjąć ujęcie populizmu rozumianego jako mikroideologia z silniejszym zaakcentowaniem wątku krytyki współczesnej praktyki demokratycznej reprezentacji politycznej jako konstytutywnego elementu tak rozumianego populizmu. Tak rozumiana mikroideologia populizmu pozwala lepiej skonceptualizować omawiane zjawisko i odróżnić przypadki polityki populistycznej od aktorów politycznych stosujących tylko niektóre narzędzia i hasła populizmu.

Kwestia reprezentacji jest częścią, choć nie najważniejszą, różnych koncepcji i definicji populizmu. Dyskursywna teoria populizmu wskazuje, że powinno się w jego ramach dążyć do stworzenia adekwatnej i rzeczywistej reprezentacji wszystkich segmentów ludu. Rozumienie populizmu jako strategii politycznej zakłada, że wpływa on znacząco na praktyki komunikacyjne pomiędzy politykami i wyborcami, które składają się na mechanizm demokratycznej reprezentacji. Wreszcie ideacyjne ujęcia populizmu podkreślają kwestię suwerenności ludu czy wyobcowania elit, a więc wtórnie także niedomagań w zakresie reprezentowania ludu przez wybranych przedstawicieli. Można więc zgodzić się z twierdzeniem, Meny'ego i Surela, że skoro populizm opiera się na przekonaniu, że demokracja sprowadza się tylko do władzy ludu, to przedmiotem krytyki populistów musi stać się charakterystyczny dla współczesnej demokracji „nieoczekiwany mariaż zasady suwerenności ludu i zasady reprezentacji” (Mény, Surel, 2007, s. 36).

Pomimo, że krytyka jakości reprezentacji demokratycznej jest stałym elementem populizmu, to istnieją wątpliwości dotyczące głębokości niechęci przedstawicieli tego nurtu do demokracji przedstawicielskiej w ogóle (Boriello, Pranchère, Vandamme, 2023, s. 10–11). Istnieją bowiem stanowiska, podkreślające rudymენტarną sprzeczność populizmu z ideą demokracji przedstawicielskiej, a zatem jego antydemokratyczność w odniesieniu do współczesnego rozumienia demokracji (Mény, Surel, 2007, s. 38; Urbinati, 2019, s. 3–5). Inne perspektywy akcentują jednak fakt, że w ramach współczesnego populizmu co prawda występuje krytyka wyobcowania elit, mająca wynikać z niedostatków systemu przedstawicielskiego, jednak ma ona charakter diagnozy doraźnej i akcydentalnej, a nie refleksji ustrojowej (Rosanvallon, 2021, s. 5; Boriello, Pranchère, Vandamme, 2023, s. 10–11; Pilet, Gherghina, 2024, s. 406–408).

Choć powyższa rozbieżność dotyczy kwestii fundamentalnych, gdyż jej rozstrzygnięcie może pozwolić odpowiedzieć na pytanie, czy populizm jest sprzeczny z systemem demokracji liberalnej, to wymagałoby ono poznania populistycznych recept na domniemany kryzys tego systemu. Tymczasem mogą one przyjmować postać bardzo różnych rozwiązań i strategii. Koncepcje i ruchy populistyczne poddają krytyce demokrację przedstawicielską jako nieadekwatną wobec współczesnych wyzwań w imię jej przekształcenia w system bardziej bezpośredni lub deliberatywny (Canovan, 2010, s. 283–284; Mudde, 2010, s. 339–345, 353–359; Mudde, 2007, s. 151–153; Gherghina, Pilet, 2021, s. 496–505; Wiesehomeier, Ruth-Lovell, 2024, s. 1–5). Jednocześnie lub w innych przypadkach deklarując chęć reprezentowania tych, którzy nie czują się dostatecznie docenieni, głoszą potrzebę wzmocnienia lub modyfikacji systemu przedstawicielskiego, obecnie mającego działać wadliwie na skutek oligarchicznej polityki elit (Mouffe, 2020, s. 51–55; Vergara, 2019, s. 235–240). Wreszcie populizm przyjmuje także postać krytyki rozwiązań i praktyk instytucjonalnych, prawnych i polityczno-społecznych, budujących współczesny system demokratyczny, w imię deklaratywnego wzmocnienia władzy ludu w duchu antyliberalnym (Müller, 2017, s. 40–47; Mudde, 2021, s. 578–580; Mounk, 2019, cz. 1.1).

Niezależnie od zróżnicowania populistycznych recept na wyjście z kryzysu demokracji, sama diagnoza dotycząca trudności dotykających współczesne systemy demokratyczne łączy różne postacie ruchów i partii populistycznych (Brubaker, 2019, s. 27–46). Elementem łączącym jest w tym przypadku twierdzenie, mówiące o oligarchizacji systemów demokratycznych. Populizm wskazuje, że współczesne demokracje są w istocie wybieralnymi oligarchiami, w których rolę ludu jest wybór frakcji oligarchicznej mającej sprawować władzę. Dodatkowo diagnozie tej towarzyszy wskazanie, że współczesna demokratyczna (lecz zdaniem populistów w istocie oligarchiczna) elita stała się wyobcowana, a jej oderwanie od potrzeb zwykłych ludzi rośnie (Pilet, Gherghina, 2024, s. 410; de la Torre, 2007, s. 389–392; Marczevska-Rytko, 2006, s. 82).

Oligarchizacja współczesnych systemów politycznych w diagnozach populistycznych ma wynikać z niewłaściwego działania instytucji demokratycznych. Mechanizm reprezentacji, który miał zdaniem populistów oddawać władzę w ręce obywateli, w obecnej sytuacji stał się elementem jej sprawowania przez elity. Z kolei akty wyborcze, mające pozwolić kontrolować elity, a w razie potrzeby dokonywać ich wymiany, stały się elementem utrwalania ich władzy na kolejny okres. Jak wskazuje Michael Ignatieff „populiści przeciwstawiają suwerenność ludu «ludu» rządowi «establishmentu»

kontrolowanego przez «samolubne» elity, które administrują rządami prawa i zarządzają przedstawicielskimi instytucjami liberalnymi” (Ignatieff, 2020, s. 1).

Wspomniane niepodzielne zarządzanie wybieralnymi instytucjami demokratycznymi przez establishment, będący pod kontrolą elit, stało się możliwe poprzez domniemane osłabienie mechanizmów demokratycznych, interpretowanych przez populistów, jak na ramy ustrojowe demokracji liberalnej, w sposób radykalny. W jego ramach nastąpiło przekształcenie procesu wyborczego w taki sposób, aby umożliwiał on wybór przedstawicieli ludu głównie ze ściśle określonej profesjonalnej „kasty” polityków, reprezentujących w rzeczywistości interesy elit³ (por. Ignatieff, 2020, s. 2). Dokonało się to zdaniem populistów poprzez obudowanie systemu władzy ustawodawczej i wykonawczej instytucjami, które zamiast kontrolować w imieniu ludu osoby wybrane w ramach wyborów, zaczęły w interpretacji populistycznej bronić i utrzymywać dominację wyalienowanych elit. Dodatkowo w przypadku wyboru osoby, zagrażającej interesom elit, instytucje te miałyby osłabiać ich możliwości działania poprzez takie narzędzia jak m.in. krytyka medialna lub działania władzy sądowniczej. W związku z tym, głęboka nieufność lub otwarta wrogość do instytucjonalnego systemu demokratycznych „bezpieczników”, umożliwiających kontrolę władz w imię ochrony państwa i społeczeństwa przed niedemokratyczną „tyranią większości” jest przedstawiana w narracjach populistycznych zgoła inaczej. Ma ona według nich stanowić próbę odnowienia demokracji, naprawienia jej zdeformowanej postaci i przywrócenia jej instytucjom właściwej misji. W interpretacji populistycznej, przynajmniej częściowo niezależne od rządu instytucje kontrolujące działania polityków, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, powinny kierować się w swoich działaniach jedynie misją zapobiegania nadużyciom władzy lub mandatu demokratycznego w sprzeczności z interesem ludu, a nie obrony samego systemu demokratycznego, mniejszości czy jednostek przed jego wolą (Urbinati, 2019, s. 3–4).

Celem krytyki populistycznej są więc wszystkie przeszkody, które uniemożliwiają egzekucję najwyższego autorytetu ludu. Są to zarówno pośredniczące ciała opiniotwórcze, takie jak partie polityczne, media, grona eksperckie, jak i „zinstytucjonalizowane systemy monitorowania i kontrolowania władzy politycznej” (Urbinati, 2019, s. 3–4), takie jak choćby sądy, trybunały czy organizacje międzynarodowe. Zdaniem populistów, działalność tych w większości nieobieralnych instytucji została sama w sobie wypaczona przez zabiegi elit. Przekształciły się one w oligarchiczny aparat propagandy lub kontroli niekorzystnych dla elit konsekwencji wynikających niekiedy z wyników wyborów. W ten sposób populistyczne nurty polityczne uzasadniają niechęć elit do ruchów, identyfikujących się jako antyestablishmentowe, natomiast zarzuty o niedemokratyczność denuncjują jako zwykłą próbę dyskredytacji (Stornaiolo Silva, 2022, s. 2).

Ideałem populistycznym pozostaje zatem wizja „niezakłóconej” reprezentacji, czyli bezpośredniej relacji pomiędzy wyborcami a wybranymi przez nich przedstawicielami, sprawującymi władzę ustawodawczą i wykonawczą. W ramach tej relacji wszelkie ciała pośredniczące powinny zostać zmarginalizowane, jeśli tylko ograniczają realizację woli ludu przez jego przedstawicieli (Urbinati, 2015, s. 484). Powinny one natomiast służyć wykonywaniu funkcji kontrolno-monitorujących tzn. utrzymywać reprezentantów ludu

³ Kwestia, czy demokracja liberalna w ogóle umożliwia inny scenariusz działania mechanizmu reprezentacji, czy też przestał on działać na skutek zaburzeń w jej funkcjonowaniu, pozostaje kwestią niedopowiadzaną lub różniącą wewnętrznie populistów.

pod presją w imię przynajmniej deklaratywnie afirmowanej transparentności działania władz (Urbinati, 2015, s. 478).

W takim rozumieniu mechanizm demokratycznej reprezentacji ulega rozmyciu, gdyż postulowana ciągłość bezpośredniej relacji pomiędzy reprezentantami i ludem oraz traktowanie reprezentantów jako narzędzi wyrażania i realizowania jego woli jest w istocie zaprzeczeniem reprezentacji. O ile bowiem populizm krytykuje „nieobecność” ludu w rzeczywistości sprawowania władzy we współczesnych demokracjach przedstawicielskich, o tyle postulując absolutną jedność ludu i wybranych przedstawicieli, znosi sam mechanizm reprezentacji. Mamy tu bowiem „do czynienia z rzekomą jednoczesną i pełną obecnością ludu oraz tych, którzy w jego imieniu działają” (Arditi, 2007, s. 65).

Populistyczny przywódca po objęciu władzy powinien zatem utrzymywać nieustanną „łączność” z ludem, zaś wszelkie elity pośredniczące bądź próbujące wyrzucić nacisk na system władzy z zewnątrz nie mogą zakłócać tej relacji. Tym samym zanegowana zostaje dwoistość mechanizmów reprezentacji, obecnych w ramach ustrojowych współczesnych demokracji. Z jednej strony bowiem demokracja to realizacja woli ludu, z drugiej zaś proces ucierania opinii w ramach wpływu różnych ośrodków władzy i grup interesu oraz reakcji na ten proces obywateli i opozycji politycznej (Urbinati, 2014, s. 16–80; Urbinati, 2019, s. 10, 16). To wszystko jednak prowadzi do nieprzejrzystości procesu podejmowania decyzji i przynajmniej rozmywania woli ludu, co zdaniem populistów jest odejściem od obietnicy demokratycznej. Mimo, że takie postawienie sprawy wiąże się z daleko idącą utopijnością (Ignatieff, 2020, s. 2–3) i bywa także w praktyce rządów populistycznych w większym stopniu „wyrazem pragnienia niż rzeczywistością” (Arditi, 2007, s. 64), to poczucie łączności i pochylenia się nad „sprawami zwykłych ludzi” jest nośnym elementem współczesnej polityki demokratycznej, wzmacnianym przez malejące zaufanie do przedstawicielskich organów pochodzących z wyboru (Rosanvallon, 2021, s. 133; Arditi, 2007, s. 22–23).

Mikroideologia populizmu, poszerzona o krytykę kwestii reprezentacji demokratycznej, wyrażana byłaby w tym rozumieniu poprzez hasła atakujące instytucje, zakłócające bezpośrednią łączność pomiędzy reprezentantami i ludem. Łączność taka jest bowiem zdaniem populistów konieczna, aby wzmocnić władzę przedstawicielską, zarówno w kontekście wewnętrznym, jak i zewnętrznym i tym samym pozwolić na sprawniejsze egzekwowanie władzy ludu. W przypadku perspektywy wewnętrznej atak na instytucje, tworzące trzon perspektywy demokratyczno-liberalnej, ogniskuje się na partiach politycznych, mediach, władzy sądowniczej, gronach eksperckich i opiniotwórczych, łączonych z krytykowanymi elitami (Urbinati, 2014, s. 7–8). Z kolei jeśli chodzi o perspektywę zewnętrzną celem krytyki populistycznej – w różnych jej postaciach – są ponadnarodowe kręgi elit ekonomicznie uprzywilejowanych lub ponadnarodowe instytucje integracyjne, takie jak Unia Europejska, które miałyby w sposób niedemokratyczny i niekontrolowany przez lud narzucać niechciane rozwiązania społeczno-polityczne i ograniczać suwerenność demokratyczną państw narodowych (Surel, 2011, s. 3; Martinielli, 2018, s. 62; Roch, 2021, s. 11; Caiani, Weisskircher, 2021, s. 17–18).

Tak rozumiany populizm stanowi nieliberalną (*illiberal*) formę krytyki współczesnej przedstawicielskiej demokracji liberalnej (Markou, 2024, s. 8). Ważnym elementem nieliberalizmu – jest zdaniem Takisa Pappasa – krytyka instytucjonalnego wymiaru współczesnych demokracji, wyrażająca się w „zwróceniu się przeciwko instytucjom,

zwłaszcza tym, które są głównymi filarami liberalnej demokracji, takim jak wolna prasa i niezależne sądownictwo” (Pappas, 2020). Opisywana predylekcja populizmu, ujawniająca jego nieliberalny wymiar, wiąże się z przywiązaniem do zasady większości (Pappas, 2014, s. 4), ściśle powiązanej z kluczową w ramach niniejszych rozważań kwestią krytyki współczesnej reprezentacji, przy czym populistyczna krytyka oddzielenia reprezentantów od ludu poszerza częściową krytykę instytucjonalnego wymiaru współczesnych demokracji, charakterystyczną dla nieliberalizmu (Laruelle, 2022, s. 314), poszerzając ją również o ciała nieformalne i ponadnarodowe.

Poszerzenie ideacyjnego rozumienia populizmu o – wyrażoną *expressis verbis* – kwestię krytyki reprezentacji demokratycznej pozwala odeprzeć zarzuty wyrażane wobec tej formy rozumienia populizmu. Podnoszona niedookreśloność definicji populizmu rozumianego jako ideologia zanika, jeśli połączyć ją z silniejszym zaakcentowaniem krytyki reprezentacji politycznej. Tak rozumiany populizm musi bowiem konkretyzować się w hasłach kwestionujących instytucje zaburzające właściwe działanie mechanizmu reprezentacji i relację lud-przedstawiciele. Jednocześnie w zależności od tego, które ciała pośredniczące i ponadnarodowe stają się celem ataku możliwe jest rozróżnianie populizmu na jego prawicowe i lewicowe odmiany (Polakowski, 2021, s. 51–62). Wreszcie – co najważniejsze z punktu widzenia celu niniejszego artykułu – występowanie (lub nie) substancjalnej krytyki wspomnianych organów może być podstawą do odróżnienia populizmu od przykładów sił, stosujących niektóre elementy retoryki populistycznej, jednak niekwestionujących podstawowych zasad przedstawicielskiej demokracji liberalnej.

Populizm i niepopulizm – próba rozróżnienia

„Populizacja” współczesnych systemów partyjnych, w tym także partii politycznych, tworzących ich zręby w państwach europejskich okresu powojennego jest zjawiskiem rozpoznany w współczesnych diagnozach dotyczących stanu demokracji. Eatwell i Goodwin stawiają tezę, mówiącą o wchodzeniu w erę „postpopulizmu”, czyli umiarkowanej wersji „narodowego populizmu”, realizowanej zwłaszcza przez partie centrowe, dotąd uznawane za umiarkowanie konserwatywne lub chadeckie (Eatwell, Goodwin, rozdz. *Wnioski. W stronę postpopulizmu*). Wskazuje się także na przejmowanie części agendy populistycznej, zwłaszcza dotyczącej krytyki migracji przez partie socjaldemokratyczne, zwłaszcza skandynawskie (Hivert, 2023).

Przedmiotem naszego zainteresowania nie jest jednak tylko kwestia przejmowania przez partie zakorzenione historycznie w zachodnich demokracjach części postulatów ideowych, uznawanych mniej lub bardziej swobodnie za populistyczne. Innym przejawem zjawiska, nazywanego „miękkim populizmem” lub „antypopulistycznym populizmem” jest bowiem próba renowacji wizerunku takich ugrupowań lub zbudowania od nowa liberalnych, demokratycznych i często technokratycznych ruchów, nie tylko na niektórych postulatach (głównie dotyczących migracji oraz globalizacji ekonomicznej), ale też na fundamencie wybranych narzędzi populistycznych. Do tych narzędzi zaliczyć można m.in. posługiwanie się retoryką antyestablishmentową, a niekiedy antypartyjną, tworzenie ruchu politycznego przynajmniej częściowo oddolnie przy silnej personalizacji narracji i próbie zbliżenia jego lidera do „potrzeb zwykłych ludzi”, a zarazem deklaro-

wanie silnego przywiązania do demokracji liberalnej w opozycji do rzeczywistych populistów. Taka sytuacja może prowadzić po raz kolejny do rozmycia pojęcia populizmu i stwierdzenia, że cała polityka demokratyczna stała się populistyczna (Bordignon, 2017).

Odwołując się jednak do zaproponowanego przez nas wcześniej rozumienia populizmu jako mikroideologii poszerzonej o kwestię krytyki mechanizmów i praktyki reprezentacji we współczesnych demokracjach możemy doprowadzić do wytyczenia czytelniejszej granicy pomiędzy przejawami idei populistycznych i niepopulistycznych.

W tym rozumieniu warunkiem *sine qua non* ideologii populizmu jest silna krytyka lub otwarty atak na ciała pośredniczące pomiędzy ludem i jego przedstawicielami tj. partie polityczne, media, sądy, kręgi opiniotwórcze oraz inne podmioty między lub ponadnarodowe ograniczające suwerenność ludu np. organizacje międzynarodowe. Krytyka ta nie dotyczy sytuacyjnego potępienia niektórych działań czy rozwiązań proponowanych przez wymienione instytucje lub kręgi, lecz podkreślenia ich funkcji w procesie alienowania elit i ograniczania suwerenności ludu, a więc w rozumieniu populistycznym degradacji demokracji.

Do postulatów tzw. „miękkiego populizmu” lub „antypopulistycznego populizmu” należy chociażby silny nacisk dotyczący odnowy życia publicznego i zmiany kursu politycznego, połączony z ostrożną krytyką elit politycznych. Postulat zmiany i oparcie się na oddolnej kampanii wizerunkowo abstrahującej od establishmentu politycznego i partyjnego charakteryzował pierwszą kampanię prezydencką Baracka Obamy w USA w 2008 r. Obama wskazywał na konieczność moralnej odnowy po okresie degrengolady prezydentury Busha oraz oskarżał Republikanów o działanie w imieniu „wielkiego biznesu”. Był to powrót po wielu latach do retoryki kandydatów Partii Demokratycznej z I połowy XX wieku, krytykujących grupy interesu, a zwłaszcza Waszyngton i Wall Street, żerujące na interesach ludu. Wątki te zostały do pewnego stopnia powtórzone w drugiej kampanii prezydenckiej Obamy w 2012 roku (Rhodes, Johnson, 2016; por. Jutel, 2012, s. 5–6).

Niektóre motywy narracji kampanijnych Obamy, mimo pozornie głębokiej sprzeczności, zostały wykorzystane przez Donalda Trumpa (a jeszcze bardziej przez Berniego Sandersa) w prawyborach i wyborach prezydenckich w 2016 roku. Jednak w przypadku Obamy – w przeciwieństwie do Trumpa – poza ograniczoną krytyką establishmentu Republikanów i częściowo Demokratów (zwłaszcza w prawyborach w 2008 roku), nie było mowy o ataku na instytucje przedstawicielskie, amerykański system *check and balances*, media czy system sądowniczy (Mørk, 2020, s. 183–210).

Po zwycięstwie w wyborach parlamentarnych w 2017 roku ówczesny i zarazem późniejszy premier Holandii Mark Rutte, stwierdził że „zły rodzaj populizmu poniósł porażkę”, odnosząc się do zwycięstwa swojej partii (VVD) nad prawicowo-populistyczną PPV Geerta Wildersa. Według Casa Muddego Rutte pozycjonował się w wyborach jako „dobry populistą”, wystrzegając część wątków programowych atrakcyjnych dla potencjalnych wyborców PPV (Mudde, 2017a). VVD, charakteryzująca się wcześniej programem liberalnym w kampanii 2017 roku odwołała się wyraźniej do pojęcia „tożsamości holenderskiej”, apelując wprost do niezadowolenia „zwykłego Holendra” (von Holsteyn, 2018, s. 1365–1367). Imigranci w retoryce VVD mieli dostosować się do „normalnych zachowań” lub opuścić Holandię (Mudde, 2017a). Jednocześnie ataki na partię Wildersa nie polegały w tym przypadku na wskazywaniu jej nacjonalistycznego czy populistycznego charakteru, lecz raczej na podkreślanu jej nieodpowiedzialności i braku powagi (Mudde, 2017a).

Pomimo wyraźnego, choć złagodzonego przejęcia tożsamościowego i antyimigranckiego programu PPV, w kampanii VVD nie było postulatów antyunijnych, które pozostają ważną częścią programu holenderskich populistów (Muszyński, 2019, s. 27–43; Cebulak, Lippert, 2024, s. 2). W tym przypadku suwerennościowy aspekt retoryki populistycznej nie został powiązany z jej antyinstytucjonalnym wymiarem, skierowanym przeciwko instytucjom ponadnarodowym, takim jak Unia Europejska, mającym ograniczać narodowy (w tym przypadku holenderski) mechanizm reprezentacji demokratycznej.

Za przykład „miękkiego populizmu” uznaje się także przypadek kampanii wyborczej Emmanuela Macrona oraz jego ruchu *En marche!* we Francji w 2017 roku. Macron zbudował swoją kampanię wyborczą na wizerunku abstrahującym od figury zawodowego polityka i krytyce establishmentu głównych partii V Republiki Francuskiej. Posłużyło mu to do budowy „anty-partyjnej partii”, obiecującej wprowadzenie do polityki francuskiej osób spoza wąskiej elity społecznej, opartej na autorytecie jego przywództwa (Bordignon, 2017; Weber, 2024). Macron ze swoim ruchem pozycjonował się jako jedyny „progresywny reformator”, gotowy rzucić wyzwanie „kastowemu konformizmowi” dotychczasowych elit i w ten sposób zapoczątkować „rewolucję” (Fougère, Barthold, 2020, s. 421–422). W odróżnieniu jednak od populizmu Frontu Narodowego Marine Le Pen czy Francji Niepokornej Jean-Luc Melenchona Macron nie wysuwał postulatów głębokiej reformy instytucjonalnej państwa lub Unii Europejskiej, charakterystycznej dla obu tych ruchów. „Rewolucja” Macrona miała więc charakter „pustego znaczącego” bez ustalonej treści politycznej (Fougère, Barthold, 2020, s. 419–433; Tormey, 2020).

Podsumowanie

Wszystkie powyższe przykłady stosowania haseł, strategii i narzędzi „populistycznych” przez aktorów związanych z siłami politycznymi, tworzącymi dotąd trzon systemu politycznego lub partyjnego danego kraju nie są w moim rozumieniu w rzeczywistości przykładem populizmu. Kryterium demarkacyjnym pomiędzy nieliberalnym populizmem i niepopulizmem jest bowiem w tym przypadku obecność lub brak postulatów zmian dotyczących ciał pośredniczących lub ponadnarodowych, wpływających na suwerenność władzy przedstawicielskiej i wypaczających zdaniem populistów jej sens.

Populizm nie polega zatem na przyswajaniu części postulatów i strategii retorycznych, kojarzonych dotąd z populistami bez instytucjonalnej krytyki współczesnych systemów demokratycznych lub ponadnarodowych struktur władzy (z wyjątkiem pojawiającej się niekonsekwentnej krytyki partii i dotychczasowej polityki partyjnej). Kampanijna strategia Baracka Obamy, Emanuela Macrona czy Marka Rutte, ale także zmiany narracyjne dotyczące innych głównych partii politycznych, takich jak przykładowo Partido Popular w Hiszpanii, CDU/CSU w Niemczech czy Platforma Obywatelska w Polsce nie wiążą się – w sferach deklaracji – z atakiem na instytucje kontrolujące władzę demokratyczną czy to w ramach poszczególnych państw, czy też w ramach organizacji ponadnarodowych. Żadna z tych partii, pomimo przejęcia części postulatów populistycznych otwarcie nie deklaruje potrzeby głębokiej zmiany systemu instytucjonalnego państwa w stronę wzmocnienia suwerenności władzy demokratycznej lub choćby rozważenia w tym samym celu opuszcze-

nia struktur Unii Europejskiej. W odróżnieniu od pomysłów z ducha populistycznej reformy konstytucyjnej we Włoszech zaproponowanej przez Braci Włochów premier Giorgii Meloni, otwartej próby głębokiej transformacji równowagi władz w okresie rządów Prawa i Sprawiedliwości w Polsce czy propozycji wyjścia z Unii Europejskiej i strefy euro wysuniętej przez niemieckie AfD, partie te ograniczają się do wybiórczego przejmowania narracji nazywanych wcześniej populistycznymi. Z uwagi na wcześniejszą niepopularność tych postulatów w ramach głównego nurtu polityki demokratycznej mogą więc one sprawiać wrażenie przesuwania się w stronę antyestablishmentowości. W istocie są jednak próbą częściowego wpisania się w populistyczny *zeitgeist* bez negowania podstaw systemowych współczesnych demokracji liberalnych.

Bibliografia

- Abts K., Rummens S. (2007), *Populism versus Democracy*, „Political Studies”, vol. 55.
- Aiolfi T. (2022), *Populism as a Transgressive Style*, „Global Studies Quarterly”, vol. 2.
- Arditi B. (2007), *Politics on the Edges of Liberalism. Difference, Populism, Revolution, Agitation*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Aslanidis P. (2015), *Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective*, „Political Studies”, no. 64.
- Barr R. R. (2019), *Populism as a political strategy*, w: *Routledge Handbook of Global Populism*, red. C. de la Torre, Routledge, New York–Abingdon.
- Bešlin M., Dajč H., Ehin P., Hanley S. i in. (2020), *Political populism from the fringe to the mainstream. A conceptual framework: Working Paper no. 4*, POPREBEL Working Paper series.
- von Beyme K. (1988), *Right-wing extremism in post-war Europe*, „West European Politics”, vol. 11, issue 2.
- Bordignon F. (2017), *In and out: Emmanuel Macron's anti-populist populism*, 28.04.2017, <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/04/28/macron-anti-populist-populism/>, 28.12.2024.
- Borriello A., Pranchère J.-Y., Vandamme P.-É. (2023), *Populism and democracy: a reassessment*, „Contemporary Politics”, vol. 30, issue 4.
- Brubaker R., *Why populism?*, w: *Populism and the crisis of democracy. Volume 1: Concepts and Theory*, red. G. Fitzi, J. Mackert, B. S. Turner, Routledge, London–New York.
- Caiani M., Weisskircher M. (2021), *How many “Europes”? Left-Wing and Right-Wing Social Movements and their Visions of Europe*, w: *Routledge Handbook of Contemporary European Social Movements: Protest in Turbulent Times*, red. C. Flesher Fominaya, R. A. Feenstra, Routledge, Taylor & Francis Group, London–New York (manuskrypt).
- Canihac H. (2022), *Illiberal, anti-liberal or post-liberal democracy? Conceptualizing the relationship between populism and political liberalism*, „Political Research Exchange”, vol. 4, issue 1.
- Canovan M. (2010), *Zaufajcie ludowi! Populizm i dwa oblicza demokracji*, w: *Populizm*, red. O. Wysocka, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Casiraghi M. C. M. (2021), *‘You’re a populist! No, you are a populist!’: The rhetorical analysis of a popular insult in the United Kingdom, 1970–2018*, „The British Journal of Politics and International Relations”, vol. 23, issue 4.
- Cebulak P., Lippert F. (2024), *Shocks to the System. Lessons from Geert Wilders' Victory in the Dutch Elections*, KEW Publishing.
- Eatwell R., Goodwin M. (2020), *Narodowy populizm. Zamach na liberalną demokrację*, Wydawnictwo Sonia Draga, Warszawa (wersja elektroniczna).

- Fougère M., Barthold Ch. (2020), *Onwards to the new political frontier: Macron's electoral populism*, „Organization”, vol. 27(3).
- Freeden M. (1996), *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Clarendon Press, Oxford.
- Freeden M. (2003), *Ideology: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.
- Freeden M. (2017), *After the Brexit referendum: revisiting populism as an ideology*, „Journal of Political Ideologies”, vol. 22, no. 1.
- Ghergina S., Pilet J.-B. (2021), *Populist attitudes and direct democracy: A questionable relationship*, „Swiss Political Science Review”, vol. 27.
- Gidron N., Bonikowski B. (2013), *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*, Weatherhead Center For International Affairs. Harvard University, Cambridge, MA.
- Hawkins K. A. (2019), *The ideational approach*, w: *Routledge Handbook of Global Populism*, red. C. de la Torre, Routledge, New York–Abingdon.
- Hivert A.-F. (2023), *Denmark's left wing promotes immigration restrictions*, 1.06.2023, „Le Monde”, https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2023/06/01/denmark-s-left-wing-promotes-immigration-restrictions_6028718_23.html, 29.12.2024.
- von Holsteyn J. J. M. (2018), *The Dutch parliamentary elections of March 2017*, „West European Politics”, vol. 41, no. 6.
- Ignatieff M. (2020), *Democracy versus Democracy: The Populist Challenge to Liberal Democracy*, „LSE Public Policy Review”, 1(1): 2.
- Ionescu G., Gellner E. (1969), *Introduction*, w: *Populism. Its Meaning and National Characteristics*, red. G. Ionescu, E. Gellner, Macmillan, New York.
- Jutel O. (2011), *Barack Obama, the New Spirit of Capitalism and the Populist Resistance*, „International Journal of Zizek Studies”, vol. 6, no. 3.
- Kampfner J. (2023), *Right-Wing Populism Is Set to Sweep the West in 2024*, 26.12.2023, „Foreign Policy”, <https://foreignpolicy.com/2023/12/26/right-wing-populism-are-set-to-sweep-the-west-in-2024/>, 9.12.2024.
- Karvonen L. (2010), *The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies*, ECPR Press, Colchester.
- Laruelle M. (2022), *Illiberalism: a conceptual introduction*, „East European Politics”, vol. 38(2).
- Lewandowski A. (2021), *Elitist Democracy as the Root of Populist Counter-Revolution: A Theoretical Approach*, „Historia i Polityka”, no. 38(45).
- Lewandowski A., Polakowski M. (2023), *Post-Communist Populism in Poland: The Case of the Law and Justice Party*, „Ethnopolitics”, DOI: 10.1080/17449057.2023.2194111.
- Laclau E. (2009), *Rozum populistyczny*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław.
- Laclau E., Mouffe C. (2007), *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław.
- Lipiński A. (2020), *Podejścia jakościowe w badaniach nad populizmem: analiza ideologii, teoria dyskursu i podejście dyskursywno-historyczne*, w: *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, red. A. Stępińska, A. Lipiński, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, Poznań.
- Lipiński A., Stępińska A. (2020), *Współczesne badania nad populizmem – wybrane dylematy i kluczowe podejścia*, w: *Badania nad dyskursem populistycznym: wybrane podejścia*, red. A. Stępińska, A. Lipiński, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, Poznań.
- Mair P., Muller W. C., Plasser F. (2004), *Conclusion: Political Parties in Changing Electoral Markets*, w: *Political Parties and Electoral Change. Party Responses to Electoral Markets*, red. P. Mair, W. C. Muller, F. Plasser, Sage, London.

- Marczewska-Rytko M. (2006), *New populism – Ideological-Institutional Dimension*, w: *Populizm na przełomie XX i XXI wieku. Panaceum czy pułapka dla współczesnych społeczeństw?*, red. M. Marczewska-Rytko, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Markou G. (2024), *Is populism inherently illiberal? Insights from Kirchnerism and SYRIZA in Power*, „Političke perspektive : časopis za istraživanje politike”, vol. 14, no. 2.
- Martinelli A. (2018), *National Populism and the European Union*, „Populism”, vol. 1, no. 1.
- McGiffen S. (2019), *‘Populism’: an empty signifier used to discredit the movement for social change*, „The Journal of International Relations, Peace Studies and Development”, vol. 5, issue 1.
- Mény Y., Surel Y. (2007), *Zasadnicza dwuznaczność populizmu*, w: *Demokracja w obliczu populizmu*, red. Y. Mény, Y. Surel, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Moffitt B., Tormey S. (2014), *Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style*, „Political Studies”, vol. 62, issue 2.
- Mouffe C. (2020), *W obronie lewicowego populizmu*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Mouffe C. (2022), *Towards a Green Democratic Revolution: Left Populism and the Power of Affects*, Verso, London–New York (wersja elektroniczna).
- Mounk Y. (2019), *Lud kontra demokracja. Dlaczego nasza wolność jest w niebezpieczeństwie i jak ją ocalić*, Fundacja Kultura Liberalna, Warszawa.
- Mørk A. (2020), *From boots on the ground to followers in the sky. Volunteer mobilization and populist rhetoric in the presidential campaigns of Barack Obama and Donald Trump*, „American Studies in Scandinavia”, vol. 52:2.
- Mudde C. (2007), *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mudde C. (2010), *Populistyczny Zeitgeist*, w: *Populizm*, red. O. Wysocka, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Mudde C. (2017a), *‘Good’ populism beat ‘bad’ in Dutch election*, 19.03.2017, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/19/dutch-election-rutte-wilders-good-populism-bad->, 28.12.2024.
- Mudde C. (2017b), *Populism: An Ideational Approach*, w: *The Oxford Handbook of Populism*, red. C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy, Oxford University Press, Oxford.
- Mudde C. (2019), *Why Copying the Populist Right Isn’t Going to Save the Left*, 14.05.2019, „The Guardian”, <https://www.theguardian.com/news/2019/may/14/why-copying-the-populist-right-isnt-going-to-save-the-left>, 9.12.2024.
- Mudde C. (2021), *Populism in Europe: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism*, „Government and Opposition”, vol. 56, issue 4.
- Muszyński M. (2019), *Geert Wilders i nacjonalizm w Królestwie Niderlandów*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs”, nr 2.
- Müller J.-W. (2017), *Co to jest populizm?*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Müller J.-W. (2022), *Nigdy nie wierzyłem, że istnieje fala populizmu*, 6.12.2022, <https://kulturaliberalna.pl/2022/12/06/muller-nigdy-nie-wierzylem-ze-istnieje-fala-populizmu/>, 11.12.2024.
- Ostiguy P. (2009), *The High-Low Political Divide: Rethinking Populism and Anti-Populism*, Political Concepts. Committee on Concepts and Methods Working Paper Series, 35.
- Ostiguy P. (2017), *Populism: A Socio-Cultural Approach*, w: *The Oxford Handbook of Populism*, red. C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy, Oxford University Press, Oxford.
- Pappas T. (2014), *Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary*, „Government and Opposition”, vol. 49(1).
- Pappas T. (2020), *Populism and Institutions [Λαϊκισμός και θεσμοί]*, 31.05.2020, <https://www.kathimerini.gr/opinion/1080740/laikismos-kai-thesmoi/>, 31.03.2025.
- Peruzzotti E. (2019), *Laclau’s theory of populism: a critical review*, w: *Routledge Handbook of Global Populism*, red. C. de la Torre, Routledge, New York–Abingdon.

- Pilet J.-B., Gherghina S. (2024), *Populism and alternative models to representative democracy*, „Contemporary Politics”, vol. 30, no. 4.
- Polakowski M. (2021), *Oblicza populizmu – lewicowy i prawicowy*, w: *Między demokracją liberalną a nieliberalną*, red. K. Walecka, K. Wojtas, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
- Radomski G., Tomaszewski P. (2021), *Refleksje nad badaniami myśli politycznej w Polsce z uwzględnieniem tendencji w wybranych krajach anglosaskich. Od delimitacji pojęć do aspektów metodologicznych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, vol. 69(1).
- Rhodes J. H., Johnson K. T. (2016), *Welcoming Their Hatred: Class Populism in Democratic Rhetoric in American Presidential Campaigns, 1932–2012*, „Presidential Studies Quarterly”, vol. 47, no. 1.
- Roch J. (2021), *Friends or foes? Europe and ‘the people’ in the representations of populist parties*, „Politics”, vol. 41, no. 2.
- Rosanvallon P. (2021), *The Populist Century. History, Theory, Critique*, Polity Press, Cambridge–Medford, MA.
- Stanley B. (2008), *The thin ideology of populism*, „Journal of Political Ideologies”, vol. 13(1).
- Stępińska A., Lipiński A., Piontek D., Hess A. (2017), *Poland: a fourth wave of populism?*, w: *Populist political communication in Europe*, red. T. Aalberg, F. Esser, C. Reinemann, J. Stromback i in., Routledge, New York–Abingdon.
- Stornaiolo Silva U. S. (2022), *Populism, Oligarchy, and the Circulation of Elites: A Revision of the Paleo Strategy*, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4270276>.
- Surel Y. (2011), *The European Union and the challenges of populism*, Policy Brief, no. 27.
- Taguieff P.-A. (2010), *Nauki polityczne w konfrontacji z populizmem. Od conceptualnego mirażu do realnego problemu*, w: *Populizm*, red. O. Wysocka, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Tarchi M. (2016), *Populism: Ideology, Political Style, Mentality?*, „Czech Journal of Political Science”, vol. 2.
- Thomassen L. (2019), *Representing the People: Laclau as a Theorist of Representation*, „New Political Science”.
- Tormey S. (2020), *No Going Back? Late Modernity and the Populisation of Politics*, „ProtoSociology”, vol. 37.
- de la Torre C. (2007), *The Resurgence of Radical Populism in Latin America*, „Constellations”, vol. 14, no. 3.
- Trumm S. (2018), *The ‘new’ wave of populist right-wing parties in Central and Eastern Europe: Explaining electoral support for the Conservative People’s Party of Estonia*, „Journal of Representative Democracy”, vol. 54, issue 4.
- Urbinati N. (2014), *Democracy Disfigured. Opinion, Truth, And The People*, Harvard University Press, Cambridge–London.
- Urbinati N. (2015), *A Revolt against Intermediary Bodies*, „Constellations”, vol. 22, no. 4.
- Urbinati N. (2019), *Me The People: How Populism Transforms Democracy*, Harvard University Press, Cambridge, MA–London.
- Weber P.-F. (2024), *Macron albo klęska francuskiego „soft-populizmu”*, 11.07.2024, <https://forumdialogu.eu/2024/07/11/macron-albo-kleska-francuskiego-soft-populizmu/>, 29.12.2024.
- Weyland K. (1996), *Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: Unexpected Affinities*, „Studies in Comparative International Development”, vol. 31, no. 3.
- Weyland K. (2001), *Clarifying a Contested Concept*, „Comparative Politics”, vol. 14, no. 1.
- Weyland K. (2003), *Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: how much affinity?*, „Third World Quarterly”, vol. 24, no. 6.

- Weyland K. (2017), *Populism: A Political-Strategic Approach*, w: *The Oxford Handbook of Populism*, red. C. Rovira Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo, P. Ostiguy, Oxford University Press, Oxford.
- Wiesehomeier N., Ruth-Lovell S. P. (2024), *Trust the People? Populism, Trust, and Support for Direct Democracy*, „Politics and Governance”, vol. 12.
- Wolkenstein F. (2016), *Populism, liberal democracy and the ethics of peoplehood*, „European Journal of Political Theory”.
- Vergara C. (2019), *Populism as Plebeian Politics: Inequality, Domination, and Popular Empowerment*, „The Journal of Political Philosophy”.

The Significance of Criticism of Democratic Representation in Populist Ideas

Summary

This article analyzes the concept of populism as a key phenomenon influencing contemporary democratic systems. The primary aim of the study is to identify the essence of modern populist ideas and to examine how non-populist democratic political parties adopt elements of populist rhetoric without embracing the populist critique of political representation, which focuses on challenging intermediary bodies and supranational organizations.

The study employs a methodology combining theoretical analysis and comparative methods. The author examines the weaknesses of various conceptualizations of populism – such as the ideational theory of micro-ideology, the discursive theory, and the strategic approach – in order to propose an understanding of populism as a micro-ideology expanded by the inclusion of criticism of contemporary democratic representation practices. The analysis also includes examples drawn from contemporary Western politics.

The article concludes that populism is inherently connected to a critique of democratic institutions and at least postulation of their transformation. In contrast, common manifestations of democratic politics that merely employ selected elements of populist do not question the institutional order of liberal democracy and, unlike populism, do not constitute instances of illiberalism.

Key words: populism, populist micro-ideology, illiberalism, political representation, liberal democracy

Author Contributions

Conceptualization (Konceptualizacja): Marcin Polakowski

Data curation (Zestawienie danych): Marcin Polakowski

Formal analysis (Analiza formalna): Marcin Polakowski

Writing – original draft (Piśmiennictwo – oryginalny projekt): Marcin Polakowski

Writing – review & editing (Piśmiennictwo – sprawdzenie i edytowanie): Marcin Polakowski

Competing interests: The author have declared that no competing interests exist

(Sprzeczne interesy: Autor oświadczył, że nie istnieją żadne sprzeczne interesy)

